

ב. לבורא ולאדם משותפת השמחה, שמחה הקשורה ביצירה: "ישמח ה' במעשיו" (לא) מכאן, ומן הצד השני – לא רק "אנכי אשמח בה" (לד), שהיא שמחת המתפלל ביצור, אלא גם "יין ישמח לבב אנוש" (טו) – שמחה של בני האדם בעקבות פעילותם. הקבלה זו מוטעמת גם באמצעות "סמיכות פרשיות": תכף לאזכור פעילות האדם, "יצא אדם לפעול ולעבודו עדי ערב" (כג), נזכרת יצירתו של הבורא: "מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית" (כד).²²¹ הקבלה זו משווה הכרה והערכה לעבודת האדם.

ב. פעילות האדם וברכת שמים (תה' קנז; קנה)

1. מזמור קנז

עשיית האדם ללא ברכת שמים מוגדרת כחלקו הראשון של המזמור (פס' א' ב) כחסרת תועלת, והיא מודגמת בשתי מלאכות: "אם ה' לא יבנה בית, שוא עמלו בניו בו. אם ה' לא ישמר עיר, שוא שקד שומר" (א). הן הפעולה והיציאת והיציאת של בנייה והן הפעולה הסטטית של שמירה על הקיים – שתיהן לא תצלחנה ללא סיעתא דשמיא.²²² חוסר התועלת בפעילות האדם מוטעם באמצעות חזרה על המילה "שוא" שלוש פעמים בפסוקים א' ב. בפעם השלישית – המובלטת מכוח מיקומה בראש הפסוק – מובעת אפילו אירוניה כלפי מאמצי האדם, המדמה נפשו שהצלחת מפעלו מותנית אך ורק במספר שעות העבודה שיקדיש לו: "שוא לכם משכמי קום מאחרי שבת אכלי לחם העצבים..." (ב). שני הפעלים, "עמלו" ו"שקד", מבליטים את האינסטינקטיות של מאמצי האדם, ואליהם מצטרף ציון יום העבודה המורחב של העובדים ("משכמי קום", "מאחרי שבת"), שהוא בניגוד לחיזור היקף יום העבודה בתהלים קד, כג: "יצא אדם לפעול

221. בהקשר זה "פעלי" מציגת את עשיית האדם "מעשיך" – את זו של הקב"ה. בדיונו לקמן (בהתפרק ג) נראה, כי במזמור צ מוחלפות הלשונות: "פעלך" מציין את עשיית ה', "רימעה דנינו" – את זו של האדם.

222. יש מפרשים והואים בכתוב קביעות היסטוריות ספציפיות, המתרחקות למקיש ולירושלים (וכך למשל רד"ק), וזאת תוך התייחסות אל הכתובה: "שיר המלח לשלמה" (א). אך מסתבר, שלפניו היגדים על-זמנים כלליים, המתחייבים לכל בנייה ושמירה, והן מייצגות כאן את מלאכות האדם.

223. חכם, תהלים, ב, תסז.

224. ודבריו ע' חכם (תהלים, ב, תסח): "יש במשמע 'עמלי' – התענוג וטרוח בעבודתו מאד מאד".

ולעבודתו עדי ערב", שבו מוגבלת העבודה לשעות האור. לחמם של העובדים בעקבות עבודתם היתרה והמאומצת מכונה "לחם העצבים" (ר"ל: לחם שהוכן בעצב, בעבודה מייגעת). לעומת עובדים אלה מצב באותו פסוק (ב) "ידיד" (של ה'), שה' מאפשר לו לישון במנוחה. הלה עובד כנראה במידה, לפי שהוא מתבדר, ואין הוא זקוק להפרזה בשעות העבודה.²²⁵ ביאכלי לחם העצבים" (ב) ניתן לראות רמזיה לעונשו של אדם הראשון: "בעצבון תאכלנה..." בזעת אפך תאכל לחם" (בר' ג, י"ט).²²⁶ וכך מכאן ע' חכם את משמעותה של רמזיה זו: "ושמא ביקש המשוור לרמוז, שירא ה' הבוטח בו משמעותה של רמזיה זו: "ושמא ביקש המשוור לרמוז, שירא ה' מהו יעד האירוניה? האם נשמעת במזמור הסתייגות עקרונית מן העבודה? עונה על כך ר' מנחם המאירי בפירושו:

וכל זה לא למנוע ההשתדלות, כי לא תמצא חכם שיגנה ההשתדלות וישבח העצלה, רק שלא לשים כל בטחונו בו ושלא יחשוב בהשיגו כי בהשתדלות לבדו השיג מה שהשיג, אבל שהוא הוא חנון בך.²²⁷

לעומת שיקוליו הכלליים של המאירי, נוגש את השיקולים הפרשניים המקומיים, והם מוליכים לאותה מסקנה: א. בפסוק א' מיוחסות פעולות הבנייה והשמירה לה', כך שכביכול גם הוא (לצד הפועלים האנושיים) עושה אותן: ב. הביקורת שבפסוק ב' מכוונת כלפי ההפרזה בשעות העבודה ולא כלפי עצם העבודה; ג. בפסוק ה' מתוארת שמירה מבורכת ומצלחה, כפי שנעיר בסמוך.

מסקנתנו היא, אם כן, שבחלקו הראשון של המזמור נדחית ראיית הפעילות האנושית כתנאי מספיק להצלחה. עשיית האדם חשובה, ומסתבר, שהיא אף נחשבת לתנאי הכרחי, אך בשום פנים לא לתנאי מספיק. כדי שהעבודה תעלה יפה, צריכה להתלוות אליה ברכת שמים.²²⁸

בחלקו השני של המזמור (פס' ג'–ה) מוחלף הנושא, והוא עתה הבנים כברכה משמים. לא נדון כאן בשאלה המורכבת של התקשרות החלק השני

225. כך לפי הפירוש המקובל ל"שנא" (פס' ב) = תדמה (מן השורש יש"ן, ובא במקום ה'). היצע גם ביאורים אחרים למילה זו, ומהם תזכיר דעתו של אמרסון (J.A. Emerton, pp. 15-31 [1974], VT-24), הנחר אותה מן השורש שני"א, המצוי בכמה שפות שמיות במשמע "rank" או "exalted or become high" (והשווה משה' ט"ז, כד, כא).

לפי פירוש זה, מדובר בבכורו ובהצלחתו של ה"ידיד" בזכות ברכת שמים, ובזוגה לכשלונו של הפעלתיים; וראה בהרחבה: אלן, תהלים, 177-176, הע' 2f. ראה ספרונו על אתר: חכם, תהלים, ב, תסח, הע' 3; מילר, תהלים, 133-134.

227. ר' מנחם המאירי, פירוש לספר תהלים, ה"ל י' הכהן, ירושלים תרצ"ז (תשל"ד), עמ' 259.

228. והשווה ירדן, תהלים, 765-766.

לראשון, ואך נציין כי מסתבר שתחיתת המזמור, "...לא יבשו, כי ידברו את איבים בשער" (ה), הנה הפוך ענייני של פתיחתו: הבנים, שניתנו לאדם כי "נחלת ה'", "יצליחו להגן כראוי על העי", וזאת בניגוד ל"ישו שקד שומר". הפוך זה מבליט, כי השלילה אינה כלפי פעולת השמירה כשלעצמה, אלא היא אמורה בפעולה שאינה זוכה לברכת שמים. בחלק זה בולטת המילה "בנים", המופיעה פעמים ("בנים" - פס' ג, "בני" - פס' ד; ומלבד מופיע גם פעם אחת הכינוי המליצי "פרי הבטן" - פס' ג). מילה דומה לה בצלילה בולטת בחלקו הראשון של המזמור - "בנה" ("יבנה", "בוננו" - פס' א, וכך נוצר קישור צורני בין שני חלקי המזמור).

בציור שני חלקי המזמור נוצרת הקבלה בין עבודת האדם לבין התפתחות משפחתו. הקבלה זו, המבליטה את משקלה של העבודה כחיי האדם בכך שהיא מוקבלת ללידת ילדיו, מצויה כבר בעונש לאדם ולחורו. על כל אחד מבני הווג האנושי הראשון הושת קושי גדול במשימתו החשובה - קשי הלידה אצל חורו, וקשי העבודה אצל אדם, והשורש עצ"ב (המצוי אף במזמורנו) מופיע בחיבור עונשו של כל אחד מהם (בר' ג, ט"ז).²²⁹ במזמורנו מוסיף, שההצלחה בשני תחומים חשובים אלה - עבודה ומשפחה - מותנית בברכת שמים. בחלק הראשון של המזמור מוצג תחום העבודה מצדו החשוך, כשהעושה אינו זוכה לברכת שמים ("אם ה' לא..." - פעמיים), ורק בסופו נרמז גם צדו המואר: "כן יתן לידיו שנא". ואילו בחלק השני של המזמור מוצג תחום הרחבת המשפחה רק מצדו המואר: "הנה נחלת ה' בנים, שכן פרי הבטן".

לדעת אסטס, חלקו השני של המזמור הוא חשובה לבעיה המוצגת בחלקו הראשון - הבנים, המדומים כאן לחצים הבאים מכוחו של הירור, נתפסים כממשיכיו של האב העושה, וכך נפתרת בעיית אפסות העשייה האנושית.²³⁰ איני מסכים לדעתו, משום שבחלקו הראשון של המזמור מתוארת אי-הצלחה המידית של העשייה האנושית (כשאין היא זוכה לעזרה משמים)

229. ראה לדוגמה הסקירה והדין אצל אילן, תהלים, 179-180; אסטס, תהלים קכו, 305.
230. לפירושו השנונה לפירוש חלקי הפסוק בין בתחום הצבאי ובין בתחום המשפטי ראה אסטס, תהלים קכו, 309-308. אנו מעדיפים את הפירוש הצבאי בשל שיקולים אלה:

תיומתם של הצעירים היא בכוחם הפיזי ולא דווקא בכישוריהם המשפטיים; הדימוי של "חצים כיד גבור" מכון לאפיק הצבאי; הדגשת הכוח - "אשר מלא את אשפתו מהם" - חשובה לתחום הצבאי ולא לתחום המשפטי.

231. השווה מילר, תהלים, 131, 135.

232. ראה לעיל, עמ' 31-30.

233. אסטס, תהלים קכו, 311-309.

ולא הזמנית שלה. הדבר ניכר בהבלטת פעולת השמירה, שהרי שמירה לא נצחית היא בוודאי שמירה, ו"ישו שקד שומר" אינו מתייחס לממד הזמן, אלא לאיכות השמירה וליעילותה המידית.

2. מזמור קכ

במזמור קכח מושמעת לכאורה הכרזה מובהקת בשבח העבודה: "יגיע כפך כי תאכל, אשריך וטוב לך" (ב). בהיגד זה מובע שבח לאדם המתפרנס ממלאכתו שלו בלא להודיק לתמיכת הציבור ובלא להסתיע בפועלים זרים. שני מאמרים מפורסמים של חז"ל בשבח המלאכה נשענים על פסוק זה:

א. ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כחוב: "אשרי איש ירא את ה'" (תהי קיב, א), ואילו

גבי הנהנה מיגיעו כחוב: "יגיע כפך כי תאכל, אשריך וטוב לך" ... ולגבי ירא שמים "וטוב לך" לא כתוב כיה (ברכות ח ע"א).

ב. בן זומא אומר: ... איזהו עשיר? השמח בחלקו, שנאמר: "יגיע כפך כי תאכל, אשריך וטוב לך" - "אשריך" בעולם הזה, "וטוב לך" לעולם הבא.²³⁴

(אבות ד, א).

ירשם לב להבדל שבין הדרשות: בעוד שבדרשה השנייה נתפס "יגיע כפך" כציור כמותי (כלומר: די לך בחלקך המקורי), והדרשה מדיגשה את ההסתפקות בקיים, גם אם הוא מועט, הרי שבדרשה הראשונה "יגיע כפך" הוא סיג של איכות (דהיינו: עשייתך העצמית היא המועדפת).²³⁵

תיאור אושרו של האיש העובד, כשהעבודה עצמה היא הגורם לאושרו, מוצג בביאורו של רש"י הירש לכתוב (תהלים, 495):

מקורו של האושר הזה הוא יראת ה' ועבודה... הטוב הוא שלו, פרי עמלו, קניין

פעולתו המבורך מאת ה'. זוהי מתיקות ההצלחה הנעדרת אצל מי שהקניינים

החיצוניים של חיי שפע באים לו ללא יגיעה, שאינו צריך לעמול בפרנסת אשתו

ובניו... האושר הצנוע של ביתו הוא פרי עמלו. בחיים של שפע בלי יגיעה נאלץ

האדם לחפש לעצמו עינוגים מיוחדים, ואילו למתפרנסים מן העמל זרועה

השמחה אף בשעות החיים הפשוטות.

234. לקשר שבין הפסוק לדרשה ראה הערתו של רבנו יונה בפירושו לאבות: "אין זה הפסוק

ראה לדבר השמח בחלקו שהוא עשיר" (מסכת אבות עם פירושי פנחס חזקוני רבנו יונה זצ"ל

מגידווא למחיה), ערך ב"ב קהן, ירושלים תשנ"ג, עמ' צו.

235. לשני מקורות נוספים בספרות חז"ל, שבהם נתפס הפסוק כמורה על הסתפקות במעט,

עין מ' גרומן, "יגיע כפך כי תאכל", שמעתי 70 (תשמ"ב), עמ' 37-38.

לעומת זאת, מי שמפרש את פסוק ב כאפיון הליכותיו של ירא ה', יפרש את המילית "כִּי" כמציינת פסוקית זמן או תנאי, והפסוק יוכן כמשפט מורכב: כאשר (או: אם) תאכל את יגיע כפיך, אשריך וטוב לך. לפי גישה זו, נמסר כאן לפחות אפיון אחד של ירא ה' – התפרנסותו מעמל כפיו. בדרך זו מפרש, לדוגמה, רד"ק²⁴² והוא רואה גם ב"אשתי כגפן פריה" (ג') חלק מתיאור דרכו של ירא ה', וכלשונו של ע' חכם: "היה דבק באשתך... והיא ברכתך ביתן, כלומר: מומנת לך בצנעה"²⁴³ גם במזמורים כגון טו, כד, ובפרט קיב (בעל הפתיחה הדומה: "אשרי איש ירא את ה'"), מצוי לא רק תיאור גמולו של הצדיק, אלא גם אפיונו.

שתי הגישות משתקפות בדרכי תרגומו של פסוק ב לאנגלית: ²⁴⁴

תיאור גמולו	אפיון האיש
You will certainly eat what your toiling hands produce. How fortunate you are! You will get on well.	When you eat the fruit of your own labors you shall be happy and contented.

אך אפשר שלצד שתי הגישות שהזכרנו קיימת גם גישת ביניים, ולפיה הליכותיו של ירא ה' וגמולו מעורבים זה בזה – ירא ה' מתפרנס מיגיע כפיו, ודרכו זו היא עצמה שכרו, לפי שהיא מבאה לו אושר, כהינתן "שכר מצווה" – מצווה²⁴⁵. ההסבר הרואה בפסוק ב את תיאור גמולו של ירא ה', מבטל את השבח הישיר לעבודת הכפיים (ראיית ההנאה מיגיע הכפיים כדבר המאפיין את אורחות חייו של ירא ה'); אך בסופו של דבר גם לפי הסבר זה, עבודת הכפיים היא דבר חיובי, שהרי ההנאה מתוצאותיה היא ברכת שמים הגורמת אושר לאדם.²⁴⁶

- ²⁴² "ואחר כך ספר על הנהגת מחייתו, כי הטובה הוא שחייה ממלאכתו ולא יתנה מאחרים כל זמן שיכל ליעצו עצמו במלאכה. ואם חחה בזאת הנהגה – אשריך וטוב לך...".
²⁴³ חכם, תהלים, ב, תעא.
²⁴⁴ התרגום בטור הימני ("אפיון האיש") – גרינברג, עבודה, 1320; התרגום בטור השמאלי ("תיאור גמולו") – אלן, תהלים, 1182.
²⁴⁵ ראה חכם, תהלים, ב, תעא, הע' 2; תעב, הע' 4.
²⁴⁶ לסיכום העיון בכתוב נזכיר עוד מגמה אצל חז"ל (שהיא היפוכה של המגמה שבה פותחנו), ובה משתקפת "ספיריטואליזציה" של הפעולה, דהיינו: היא מוצאת מידי פשוטה ומסוכרת כמחיימת לאיזושהי פעולה רוחנית-תורתית. ראה במדבר רבה ט, ט; מדרש תהלים, קכח, ב, מדה; בובר, עמ' 513; ועיין היימן, דרכי האגדה, 226, הע' 14.

מתוך ראייה כזו קובע אדר: "נדמה שהנהגתך משבח יותר מכל את האדם שיש לו די מתוך עמלו, והוא שמח ונהנה כמה שיש לו".²³⁶
אולם חוקרים אחדים טוענים, שזו אינה כוונת ההיגד על-פי פשוטו. לדעתם, "גיע כפיך כי תאכל" אינו אפיון הליכותיו של ירא ה', אלא תיאור גמולו – הוא יזכה ליהנות ממה שטרח בו.²³⁷ את "כִּי" הם מבארים כמילית חיזוק והטעמה: "אכן".²³⁸ טיעונם הענייני הוא, "כִּי" הפריך אינו עוסק בנושא שבח העבודה, אלא בגמול האיש הירא את ה',²³⁹ וגמולו הראשון הוא שיזכה הוא עצמו לאכול את פרי עמלו, והפך מן הקללה "ויבזו זרים גיעו" (תה' קט, יא').

ורגון הצביע על זיקתו של המזמור לתוכחה שבספר דברים.²⁴⁰ ההיגד הנוהג הוא היפוכו של העונש הנוכח בתוכחה, "פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת" (דב' כח, לג). פסוקים אחדים לאחר מכן מפורט בתוכחה אובדנם של דברים נוספים: "כרמים חטע ועבדת ויין לא תשתה ולא תאגר... ויתים יהיו לך בכל גבולך ושמך לא חסוך... בנים ובנות תוליד ולא יהיו לך כי ילכו בשבי" (כח, לט"א). והנה, הכנס, הזיתים והבנים הנזכרים בתוכחה הם שלושה מוטיבים המופיעים במזמור בסמוך להיגד שבפסוק ב: "אשתך כגפן פריה... כניך כשתלי זיתים" (ג). ורגון רואה גם את ברכת האשה, "אשתך כגפן פריה בירכתי ביתך", כהיפוך של קללת התוכחה, לפי שבקללה מושמע איום בדבר לקיחת האשה מבעלה (כח, ל).²⁴¹

- ²³⁶ צ' אדר, תפשת האדם כמתן, חל"אבב 1979, עמ' 84.
²³⁷ ראה חיות, תהלים, 273; גויטיין, עיונים, 202; ורגון, גמולו, 116-115.
²³⁸ למשמע זה של "כִּי" השווה: "ועתה סלם ועמדה כי רבה חטאתם כי כבדה מאד" (בר' יח, כ); "משא מראב כי כליל שרד מראב" (יש' טו, א); "כי לאויל יהוד עש" (איוב ה, ב); וראה ילין, חקרי מקרא, 90, 113.
²³⁹ ורגון, גמולו, 115, הע' 12.
²⁴⁰ ורגון, גמולו, 116-115. הוא (שם, 114) טוען, שגם פתיחת המזמור, "אשרי כל ירא ה' והלך בדרכיו", מושפעת מספר דברים: "ליראה את ה' אלוהיך ללכת בכל דרכיו" (דב' י, יב).
²⁴¹ ביקורת נרגשת על הגישה המבטלת את ההיגד כגמול ולא כאפיון, השמיע פובל מלצר (פני ספר תהלים, ירושלים תשמ"ג, עמ' עש"ח):
ההגשה יתרה היא זו... כדי להוציא מלבם של טועים ומטעים – אם כי אינם מרובים. אחד הפרשים החשובים ביותר מבין הפרשים החשובים משתל מאד לפרש את פסוקנו... לא כהעלאה על נס של גיע כפיך, אלא כציון אדם המצליח להפיק תועלת מעבודתו ואין אחרים באים ומוציאים אותו מידו... דומה זו בהשקפתו לפיכך כן את פסוקנו, כנגד הפרש שהיה מקובל בכל הדורות, מסתבר רצון שלא לראות בתהלים או לפי הנוסח שלהם: "הברית הישנה" – ההגשה כה מוסרית של "גדול הנהגה מיגיע כפיו". לנו אין ספק כי קרוב הדרכ הנוכח לעיל של חז"ל לפשוטו של מקרא...

עמוס פריש

ספריית "הילל בן חיים", ספרי יסוד במדעי היהדות
לזכרו של הלל בן חיים הי"ד, חבר קיבוץ בית-אורן

יגיע כפוך

עורך הספרייה: מאיר איילי

יחס המקרא אל העבודה

הוועדה המייעצת:
פרופ' מנחם אלון
פרופ' יעקב זוסמן
פרופ' אליעזר שביד
פרופ' אברהם שפירא

ספריית "הילל בן-חיים"
הוצאת הקיבוץ המאוחד

הספר ראה אור בסיוע:
משרד החינוך והתרבות
הוועדה לקידום המחקר, אוניברסיטת בראון
קרן עמו"ס - הקרן לעידוד מלומדים וסופרים